

עם הנץ

צבי שריב

לילה. חושך בקרון הרכבת. זיקים הניתזים מן הקטר עוברים ביעף ומבליטים צללים: ראש — ולידו זוג רגלים, ראש — ולידו זוג רגלים. הראש על ספסל אחד והרגלים על הספסל שממולו. במעבר הצר שבין התאים ניתלות ידיהם ורגליהם של השוכבים הקיצוניים. מן התא הסמוך עובר גוש-אדם במעבר ודוחף בעברו את השוכבים בקצה. הכל זע. ראש שהתנומה החלה לאפפו נחבט ברגלי השכן. החבטות נמסרות מזה לזה, ושני הטורים מאבדים את נוחותם. עוברים רגעים אחדים, וכשהראשים והרגלים חוזרים ומסתדרים איך-שהוא, נשנה הדבר. הפעם העוברים הם שניים והחבטות וההפרעות כפולות. כאשר חוזר הדבר בשלישית נשמעות קללות נמרצות. השוכבים קופצים על רגליהם. לתוך התא מתפרצים אנשים מן התאים האחרים. חבטות ומכות ניתנות מכל צד. במערבולת של ידים וראשים אין איש מכיר עוד מי מכהו ועל ראש מי יורדות מהלומותיו שלו. הכל מכים והכל מקללים. עד שנשמע קול צלול ורם הגובר על הרעש: קולו של דוב הוּ. הוא עומד במעבר, משתיק מעט את ההמולה ומנסה להטיל סדר. הוא עצמו מכה נמרצות ותוך כדי „הרבצה“ מפריד בין הגושים היריבים. איך הגיע הנה, לקצה המעבר, והן שכב ליד החלון, בקצה האחר? איך עבר במערבולת האגרופים? וכיצד הוא מבחין בחושך בין „משלנר“ ובין „משלהם“? בקריאות קצרות וברורות ובידים זריזות ואמיצות הוא מפריד ומסדר את הבחורים. התא מתרוקן „מהם“ ודוב עומד בראש הגוש שחזר להיות אחד והריהו עוצר את המתפרצים במכות נאמנות. את תושבי התא מימין, שבאו לעזרה, הוא מחזיר אל תאם. שמונה עשר בחורי ישראל מרוכזים שוב בשני תאיהם ויריביהם — מיעוטם תורכים ורובם ערבים מדמשק ומבירות — נדחפו חזרה לתאיהם שלהם. מספרם עשרים ושמונה.

כל הנוסעים, כיהודים כמוסלמים, פרחי-קצינים הם. זה עתה גמרו חוק אימונם בבית הספר הצבאי שבסביבת קושטא והם נוסעים לסוריה, לחלב. התקנאו הערבים בבחורי ישראל, המעטים מהם אך זריזים ומסודרים יותר, שתפסו את התאים הראשונים, וגמרו אומר להציק להם וללמדם פרק בהלכות רוב ומיעוט. גם לאחר שהופרדו המחנות נמשכו נסיונותיהם לפרוץ אל תאי היהודים וקרבות-ידיים חודשו. אך המחנות לא נתערבבו עוד. קולו של דוב שלט שליטה גמורה, והוא עצמו בפתח, בראש העוצרים. גלים גלים התפרצו ולא שכחו הקרבות עד שנעצרה הרכבת בתחנה מתחנות אנטוליה. מיד עטו הערבים על מפקד התחנה והתלוננו כי היהודים הכום, אכן היו ביניהם אחדים שפניהם זכו דם. גם נהג הקרון, שספג מכות במהומה, עמד והעיד לטובתם. אך הנה התיצב דוב הוּ, ובקול בוטח ושקט ובשפה ברורה סיפר כיצד הציקו המוסלמים לבחורינו שנסתדרו לשינה. בקלות, ללא מאמץ לכאורה, הפך הלוחם-בשער להיות מדבר-בשער. כשם שנטל על עצמו את כל כובד „המערכה“, כן סיכן עצמו עתה בסניגוריה. גם הוא גם חבריו קיבלו את הסתכנותו כדבר טבעי. הופעתו הבוטחת והנמרצת שכנעה את המפקד התורכי והפקודה ניתנה: על הערבים לעבור אל קרון אחר.

עם שחר קראני דוב לצאת עמו אל מעקה הקרון „לעשן סיגריה“. במשך שעה ארוכה ניתח את קורות הלילה והפליג אגב כך למה שלפנים ולמה שלאחור. בעולם זה המסובב אותנו אין להראות חולשה. יש לעמוד על הכבוד העצמי ולהגן על הזכויות בתוקף. רק אז יכבדנו. מועטים אנו, כשמונים בחורים מן הארץ, רובם תלמידי הגימנסיה „הרצליה“ ויתרם תלמידי הסמינריון למורים בירושלים, שהתנדבו לצבא התורכי מתוך תקוה לשכך במקצת את זעם השלטונות כלפי הישוב והציונות ולהחליש את הנגישות והגירושים. בעמקי הלב קיננה גם ערגה לכות יהודי צבאי העלול לצמות ברבות הימים. חדשים רבים עשו הבחורים בסביבת זרה, באימונים מפרכים, במאמצים להתגבר על חבלי הלשון, הזרות, קשי המשטר והמאמץ הגופני. עם גמר תקופת האימונים נתפזרו לכל הרוחות, מהם לחזיתות הבלקן, מהם בשירות-אימונים ושמירת חופים באסיה הקטנה, ורק מיעוטם נשלחו „הביתה“, לסוריה, וגם הם יפוזרו בודאי במחנות שונים ונידחים. יש לשמור על הכבוד העצמי והיהודי בכל מקום. כל אחד מאתנו כביכול מייצג

את הישוב כולו. מהתנהגותנו יקישו התורכים על טיב הישוב כולו. אם ישחק לנו המזל, הוסיף דוב, ונישלח לחזית הדרום, אפשר ונוכל להביא תועלת ישירה לארץ ולישוב. גורל המלחמה לא נחרץ. אך בתוך הארץ יושבים ערבים, אשר ישתמשו בכל הזדמנות כדי לשדוד, להרוס, ולרצוח. יש לעמוד על המשמר ולדאוג לשמירת הישוב.

אז שמעתי בפעם הראשונה, מפי דוב הו, רמז על קיומה של קבוצת הגנה בארץ. אינני בטוח אם הזכיר את המלה „קבוצה“, אך זה היה הרושם. הוא לא סיפר פרטים, רק אמר, כי גם מרחוק נוכל אולי לעזור. לא שאלתי שאלות, אך הרמזים חדרו וכבשו. דוב לא גילה לי שום סוד, אף לא ביקש לשמור רמזיו בסוד. אך משום מה הרגשתי כעין רגש של „טבילה“. הייתי מוכן ודרוך ככל שאר חברינו, כעשרות הבחורים שעשו שמונה חדשים באימונים מפרכים ומחשלים. אך לא היה פורקן לדריכותנו. מה עלוב נראה פעלו של קומץ הבחורים! ללא יעוד עצמאי, ללא מטרה ברורה, מפוזר על פני מחנות עם נכרי ומתנכר, חושד ומונה בך מומים של איידיעת לשונו ומנהגיו. איש מאתנו לא ידע לאיזו חזית יפול, מי יהיה אויבו ועל מה ילחם. גם אמונה בנצחון לא היתה. נדרשנו לסבול, לעמול, להלחם ואולי גם למות — ללא גמול. משה שרת שבא זמן־מה לפנינו והקביל את פנינו, ודוב הו, אשר היה אתנו כל הזמן, השתדלו לעודד את הרוחות ולטפח בנו את הרגשת הקשר עם הישוב ואת רגש הכבוד העצמי, האנושי והלאומי. היתה בנו תוחלת סתמית לעתיד מעורפל, ולרבים מאתנו שימשה הדוגמה האישית של שני החברים האלה, בהתנהגותם, שיחותיהם וחברותם, תריס בפני התנוונות ושקיעה.

באין יעוד גדול או מטרה קרובה, בהעדר תכלית מובהקת, השתדל דוב לחזק את רוח החברים ולשמור על קורטוב של עצמיות, וחיי צוותא במסירותו הרבה לסידור עניני יום־יום, בעזרה לחבר בצרה ובהדגשת אחדות ההופעה. כלפי חוץ, במידת האפשר בתנאים הקשים והמשונים, שפע רוח נדיבה נתבזבו בענינים פעוטי־ערך. עוזרונה, כשרון וכוח־הסתגלות שוקעו במידה גדושה בכל צל של הזדמנות או רעיון או תקווה.

זכורני: חג ראש השנה תרע"ז, ואנחנו אז ב„מלטפה“, קסרקטין בסביבה פראית, הרחק ממקום ישוב. ידענו, כי החכם־באשי בקושטא השתדל להשיג חופש לחניכים היהודים מארץ־ישראל (יהודים אחרים לא היו בבית הספר הצבאי). ואכן הפקודה לחופש של שני ימים ניתנה. אך, כרגיל, אחרה לבוא. ואת היום הראשון לחג בילינו באימונים, כנהוג. עם ערב, בשובנו לקסרקטין, השתררה רוח נכאה. גם הרגשת בושה בפני חברינו התורכים ששמחו לאיד. כל אחד חש במשנה חריפות את בדידותנו ואת חיסר־התכלית שבחיינו. קיבלנו את המכה כעובדה שאין לשנותה, כשם שקיבלנו את אורח החיים המוזר כולו. שוממים התהלכו הבחורים, גם שיחה לא נתקשרה. אך דוב הו לא קיבל את המכה כעובדה שאין לשנותה. בא למפקד והודיע בשם כולנו, שאסור לנו לאכול ביום זה אלא מאכלים מיוחדים שאין להשיגם במקום ומשום כך אנו מותרים על ארוחת הערב (וזאת לדעת: בכלל ניתנו רק שתי ארוחות ליום, בבוקר ובערב, והאחרונה עיקר). כולנו קיימנו את דברי הודעתו ואיש לא הלך לאכול. וגם זאת הודיע דוב למפקד, כי על פי דין עלינו להתפלל בציבור כל אותו ערב וכי לשם כך דרוש מקום מיוחד שיהא מתאים לדרישות הדת. דת היה ענין שהתורכים נהגו בו דרך־ארץ. בטוב טעם ושכל פסל דוב כל מקום שהציע לו המפקד עד שבחר למקום תפילה את הבית ששימש כבית־אסורים במחנה.

תקיפות והסבריו, ובצדם ויתור על אוכל אחרי יום מפרך, פעלו פעולתם. הבית הורק והעמד לרשותנו, ואגב כך שוחררו כמה מבחורינו שישבו בו כאסירים... כחתף באו הדברים. סודרו נרות דולקים ונמצאנו כולנו מכוונסים באולם, כשדוב עובר לפני התיבה וספר תנ"ך לפניו. בקול ערב וצלול הוא קורא תפילות מן הזכרון, מזמר זמירות ומסלסל ניגוני תפילה בעל־פה. כשאזל אוצר התפילות שבעל־פה פתח בפרקי תהלים שמנגינותיהם היו ידועות לכולנו. הוא פותח וכולנו עונים אחריו. מלאי רחשי כבוד עמדו המפקד וחבר עוזריו בקצה האולם, משתאים לרצינות התפילה, להתלהבות שבשירה ולתואם שבין ה„חזן“ ועדתו. פגה העצבות תוך הריגה. הורמה קרננו בעיני כל המחנה.

בצאת הבחורים מקושטא קיבל כל אחד במיניסטריון המלחמה סכום כסף קטן להוצאות הדרך. דוב הציע ליצור כעין „קומונה“, שלא יהא כל אחד דואג לכלכלתו. אלא שתהיה קופה משותפת לכולנו. אך לא הוכשרה עדיין השעה. גם ידענו כי בהגיענו למקום התיצבותנו, לחלב,

תיפרד החבילה. רק שלושה מסרו את כל כספם לקופה משותפת. עד מהרה הוכיחה קומונת השלושה בהנהגתו של דוב את יתרונותיה ובהמשך המסע רבו הפעולות המשותפות.

ב

קל היה להיות שרוי במחיצתו של דוב. קל היה ללכת אחריו. על ידי קבלת עול-אחריות מרצון ועול-דאגה לזולת הקל במידה מרובה את החיים לחבריו. שכלו הטוב והאוריינטציה המהירה אשר לו בכל מצב. מסובך הצילו לא פעם את החבריה ממצבים קשים ואף מסכנות רציניות. הניגוד בין שתי חבורות הקצינים לא פסק עם גמר הנסיעה ברכבת האנטולית. היינו קשורים בפקודת-נסיעה אחת ובהוראת-התיצבות אחת, והניירות כולם הופקדו בידי דוב הוז מטעם שולחנו במיניסטרוני המלחמה. גם זאת לא יכלו חברינו-יריבינו לסלוח.

באחת התחנות, לרגלי הרי הטאורוס, הוקצה לכולנו כמקום שינה מחסן-ענק, מלא וגדוש מזרני קש. שלושה-ארבעה מחברינו שהקדימו להכנס חשו לצאת אחוזי בהלה: אך ישבו על המזרנים התקיפום פרעושים, מחנה רב ועצום, דומה, כל הפרעושים שברחבי האימפריה העותומנית נתקבצו ובאו למחסן-מזרנים זה. בן-רגע ערך דוב תכנית, כיד ההומור הטובה עליו: אנו נילחם למראית-עין על הכניסה אל המחסן ונניח ליריבינו להתגבר עלינו... חברינו המוסלמים „הכניעו” אותנו ומיד חסמו. שכור-נצחון, את הכניסה בעזרת-ענק של מזרנים ונתבצרו לכל אותו הלילה בגן-העדן הכבוש. אנו בחרנו לבלות את הלילה הקר בחוץ, על שפת האגם הסמוך, על פני האדמה הקפואה. הזרזים, ששהו זמן-מה במחסן, נאלצו לפשוט בגדיהם ולטבול במים הקרים.

כשעמדו הערבים בבוקר על טיב הכניעה שלנו אמש, מלאי הרוץ והתארגנו לכבוש את שתי המכוניות הכבדות שנשלחו להעלותנו אל תחנת-המעבר שבראש ההר — עליה חדה, כולה נפתולים, בדרך צרה, על שפתי תהומות. בחורינו החליטו לא לוותר ומשני הצדדים אף החלו לשלוף חרבות קצרות, דוב הבחין בסכנה, והצליח להסיח לב בחורינו מיצרה-התחרות, מוטב שנניח „להם” לנסוע תחילה, אמר. ממילא יאלצו לחכות לנו בדרך, שהרי צוי הנסיעה בידנו. בינתיים נאריך את מסענו, שיתכן כי נעים הוא עד-מאוד לעומת הדבר הצפוי לנו בבואנו אל „מטרה”.

בהגיענו לאחר יומים אל התחנה שבמרומי ההר נודע, כי מכונית אחת שהסיעה את מרבית הקצינים הערביים נתהפכה בדרכה וכעשרים נוסעיה נפצעו כולם ונשלחו לבית-חולים. בצלעות ההר, במרחק קילומטרים אחדים זה מזה, רבצו שלושה מחנות צבא: תחנות מעבר של נשק ותחמושת לחזיתות השונות. המחנות העיקריים — וכמובן הנקיים והמסודרים יותר — היו של הגרמנים והאוסטרים. הידידות שקשר דוב עד מהרה עם האוסטרים והגרמנים גרמה כמעט לריב-עמים על הזכות לארח אותנו. הסבך נפתר בזה, שבערב היינו אורחיהם של האוסטרים ובבוקר אורחיהם של הגרמנים.

המסע הארוך, רב התלאות וההרפתקאות, הוליך ברוכסי הטאורוס דרך מנהרה שלא הושלמה. שעה ארוכה טולטלנו, בין כתלי המנהרה הבלתי מהוקצעים עדיין והמהלכים אימה חשכה, על גבי קרוניות פתוחות של דקוביל צר. פה ושם נראו צללי אדם העובדים לאור-פנסים קלוש, ערומים כמעט. בצאתנו מן המנהרה בשעה מאוחרת בערב נכנסנו למקום האחד שהיה פתוח: בית-מרזח גדול, מזוהם, מלא עשן עבה, ריחות חריפים וערב-רב של אדם, לבושים בלואי סחבות ופניהם חרדות. רובם ישבו על ספלי יין. הם רבצו אל שולחנות וגם בין השולחנות, על הארץ, ובאוויר החדוס נשמע בליל קולות ושפות, צורמי כל אוזן, עירוב של שירה עם נהי-תמרורים. כניסתנו למאורת שיכרות ויסורים זו לא עוררה כל תשומת-לב מצד היושבים, ואפילו בסמוך לנו, „לא איכפת” עקשני היה טבוע על כל פנים, אף מלה לא יכולנו להציל מפייהם, אף לא תשובה לשאלה.

אחד היה דוב אשר הצליח לדובבם, קסמו האישי ותחושת הזולת נתמשכו מבת-צחוקו ללב כל אדם. אלה היו שבויי מלחמה רוסים, איטלקים ובני עמים אחרים. בוקר בוקר, זה חדשים רבים, הם מוכנסים למנהרה לעבוד בפרך ביום ולהתפלש באבק בלילה. רק אחת לשלושה-ארבעה ימים הם מוצאים ללילה אחד. רובם לא ראו אור-שמש זה שבועות. את ליל החופשה הם

מבלים בבתי המרוח ומוכרים ממנת הלחם בעבור יין־קלוקל. המתלות עושות בהם שמות ורבים המתיים.

איש מאתנו לא היה לו מושג בימים ההם, כיצד נהגים העמים האחרים, שהאימפריה העותומנית נלחמת בהם, בשבויי המלחמה שלהם. אך מה שראינו ושמענו בקרב שבויי המלחמה „שלנו“ באותו בית־מרוח שבקצה המינהרה הוסיף מחשבתו על האספקלריה האפלה שבה נראה לנו עתידנו הקרוב.

קץ המסע בא ואנו בחלב. התיצבנו לפני מפקד הדיביויה החמישים־ושלוש. באולם שבמטהו קיבלנו המפקד וקציני מטהו בנויפה על הארכת המסע ועל ההתנגשויות עם חברינו המוסלמים בדרך. ששמען הגיע אליו בעקב התאונה בהרי הטאורוס. גם הפעם היה דוב לפה לנו. אחרי דברי הסברתו השמיענו המפקד דברי מחמאה על הופעתנו הנאה ונאם באזנינו על המסירות והנאמנות הנדרשות לפדישח (שולטן) ול„מולדת“ ועל התפקידים המצפים לנו. הפירקה (דיביויה) חזרה זה עתה מן המערכה בקאבאז שבה אבדו כמעט כל אנשיה. הקרבות היו קשים והמפלה ניצחת. אולם מפקד הדיביויה — שמו מוסה קאזים פשה — יצא מעוטר בתואר „ארסלן“ (אריה). והשרידים שנשארו הרבו לספר בעלילות גבורתו. למעשה נשאר רק שלד הדיביויה שעלינו. מפקדי הפלוגות, להשלימו. עכשו נוהרים מגויסים חדשים ועלינו לאמנם ולהכשירם לקראת פעולות בחזית. אחדים מאתנו, יודעי גרמנית, סופחו כמתורגמנים למטות שונים והשאר פוזרו בין גדודים שונים של חיל הרגלים. מאז נעשו פגישותינו נדירות מאוד. לפעמים היינו נפגשים לרגע קט בשדות האימונים שמחוץ לעיר. פגישות בודדות היו בין החונים בגדודים שכנים. דוב היה קובע לי לפעמים פגישות באמצעות סוחר יהודי שחנותו ברחוב הראשי.

זמן־מה לאחר שהגענו לחלב הוזמנו ברשות השלטונות לביתו של החכם באשי לרגל איזה חג, דומה חג החנוכה, לבילוי שעות הערב. דוב מסר לי ידיעה: להביא אתי כדורים. כל אותו יום הייתי עסוק בזמן הפנוי ב„סחיבת“ כדורים, במציאת מקום מחבוא זמני בחצר המסגד ששימש אכסניה לגדוד. ובעריכת תכנית להוצאת הכדורים אל מחוץ למשמר מבלי לעורר חשד. בערב הגעתי לבית החכם־באשי „מנופח“ מחגורות תחמושת שהתעטפתי בהן מתחת למעיל הארוך. בפרוודור הבית עמד דוב ורמז לי על מזוודה שעמדה בפנה. הריקותי לתוכה מה שהבאתי וחזרתי למסגדי להביא עוד. כאשר חזרתי בשלישית כבר היה „הנשף“ קרוב לגמר. אך המזוודה היתה מלאה. דוב אמר לי, כי ישנה הזדמנות לשלוח אותה לארץ — יחד עם „הסחורה“ ש„סחב“ בעצמו. ועוד אמר, כי יש להתכונן לקראת הזדמנויות נוספות בעתיד. חסרונה של התחמושת הורגש עד מהרה. הואיל והכמויות שחולקו בין החיילים היו זעומות, רק לצרכי יריות האימונים, וכל מלאי לא נמצא בגדוד. אף על פי שהייתי למעלה מכל חשד, נתקשיתי „למשוך“ כמויות ניכרות, ולפי הוראותיו של דוב צירפתי למלאכה עוד שני חברים מגדודים שכנים. בעזרתם אגרונו סחורה למשלוחים נוספים, אשר דוב דאג לסידורם.

דל היה המעשה. קלוש הקשר עם הארץ. מעוטים האמצעים וזעומה העזרה אשר שוגרה לארץ. אך מרובים העמל, המחשבה והסיכון אשר שיקע דוב בארגונו ארגון־בראשית זה של משלוח עזרה ממרחק, אשר בתנאים ההם היה מרחק גדול ורב מכשולים. כי זאת לדעת: המשלוחים עצמם היו עליו ועל צווארו. הוא סידרם ללא כל עזרה או שיתוף של מישהו מאתנו. את הסיכון הגדול ביותר נשא לבדו. בפעולה זו של הספקת תחמושת — ואחר כך גם נשק — לארץ ממרחק, לא קדם לו איש. לא היתה לפניו כל דוגמה. הוא שסימן ודרך ראשיתו של שביל, שברבות הימים, מתוך נפתולים וחליפות, הפך לדרך המלך לצבירת כוח הגנה עברי בארץ. הידיעה שקיבל דוב על מחלתו האנושה של אביו ניתקה אותו מאתנו: הוא נסע לחופשה לארץ ולא חזר עוד.

ג

דמשק. לאחר חדשים אחדים של אימונים ולאחר תמרון־סיום רב־היקף של כל ה„פירקה“ ושל יחידות אחרות עזב גדודי את חלב כואכה דמשק ואחרי שעות מועטות של נסיעה וימים אחדים של הליכה הגענו למחוז־הפצנו. שם מצאנו קצין הדרכה ראשי שהיה כפוף ישר למטה הכללי והיה עובר ממחנה למחנה להדריך את הקצינים בארגון אימונים מהירים ויעילים. אמרו עליו שהוא אחד משלושה קצינים תורכים צעירים שנשלחו לפני שנים לגרמניה לבית־ספר

צבאי גבוה ועכשיו הוטל עליהם ארגון האימונים והפיקוח עליהם בכל המחנות. בהיותו בחלב לארגון ההדרכה בדיביויה ה-53 הושאלתי להיות לו אחד העוזרים ועבדתי בפקודתו שבועות אחדים. עכשיו נתן בידי פקודה להספח אליו כעוזר קבוע ולחזור אתו לאנטוליה. הוא העניק לי חופשה של שלושה ימים וכתומם נצטוויתי לנסוע אתו לתורכיה. מעולם לא חסרתי כל כך את עצמו של דוב כמו באותו יום. קשה היה להכריע בין חיים נוחים, עבודה מענינת וגם עליה לאלתר בדרגה — במחיצתו של אותו קצין בעל חינוך אירופי, הרחק מכל חזית ומכל סכנה — לבין לכתי עם גדודי בכיוון „הביתה“, אל החזית שבדרום הארץ. ניסיתי לשער איך יגיב דוב על הכרעתי. כמה הייתי למלה שלו, לאות. האות בא. לעת ערב פגשני יקותיאל בהרב ששהה אותו זמן בדמשק. בהרב מסר לי דרישת־שלום מדוב וביקש למסור לו תחמושת. פסקו התלבר סויותי וההכרעה נפלה. מסרתי לבהרב מה שיכולתי. העלמתי את דבר הפקודה מאת מפקדי ועם בוקר זותי עם גדודי לדרך. בלי כל חשש שהפקודה לחזור תשיגני. ידעתי את סדרי הדואר הצבאי התורכי: דרישת אותו קצין תלך לקושטא ומשם לקאבאקאן ו„יאואש יאואש“¹, דרך כל התחנות שהגדוד שלי עבר ויעבור בהם בינתיים. תגיע הפקודה אלי... עם גמר המלחמה.

מדמשק הלכנו למען. כאן הרגשנו בפעם הראשונה, כי אמנם יש מלחמה בעולם וכי הענין כרוך בסכנה וכי זו אורבת גם לנו. בילינו את הלילה מחוץ למקום הישוב. ריח המדבר ורוחות המדבר רחפו בכל. לא נטינו אהלינו ולנו תחת כפת השמים. אמרו: האויב — בידואים מתמרדים — משוטט ועלול להפתיענו בכל רגע. כל הלילה עמדו משמרות חזקים במלוא תחמושתם. גם מאת הנותרים נדדה השינה למרות העיפות. שמועה פשטה, כי אומרים לשלחנו למדבר, אולם למחר המשכנו דרכנו לרבת עמון ומשם, דרך סלט ויריחה, לירושלים.

בינתיים קרבה החזית אל הארץ. האנגלים כבר היו בדרום־מערבו של הנגב וכשהגיע גדודי לסביבות ראשון־לציון התחלנו מיד בחפירת תעלות־הגנה.

דוב עדיין היה בתל־אביב, וכשעבר גדודי לחנות ימים אחדים ב„מוסקוביה“ (באבר־כביר) נפגשתי אתו לעתים קרובות. היתה ראשית מארס 1917. הגיעו ידיעות על החזית הקרבה והכל צפו בדאגה לעתיד הקרוב. ביחוד רבתה הדאגה, שמא יוצר חלל ריק של זמן בין נסיגת התורכים לבין בוא האנגלים, וכי בתהו־ויהו העלול להשתרר יהיה הישוב היהודי מטרה להתנפלויות שוד ורצח של הערבים. ואולי גם מצד התורכים הנסוגים. דאגות אלו עוררו קבוצת אנשים מצומצמת — ואליהו ודוב בתוכם — להתכונן ככל האפשר לקראת הבאות. ההכנה העיקרית היתה בהשגת נשק ותחמושת וחלוקתם לישובים. רק בודדים מאנשי הישוב עוד פיקפקו במפלתם הקרובה של התורכים. אך בינתיים עוד שלט המשטר התורכי שלטון בלי מצרים. חשדנותו כלפי היהודים גדלה. החיפושים אחרי משתמטים מן הצבא גברו. הוחמר הפיקוח על ראשי הישוב שנותרו בארץ לאחר שרבים כבר הוגלו. רבים מן הפועלים הוכרחו לעבוד עבודת־אונס. ההליכה בדרכים היתה בחזקת סכנה כפולה: סכנת שוד ורצח מצד הערבים וסכנת מאסר מצד התורכים. הצבאות התורכים כבר נחלו כמה מפלות: בקבאקאן, בחג'אז ובאל־עריש. תחושת ההתמוטטות הצבאית הצפויה, שסופה חורבן האימפריה שלהם, הגבירה בקרב השליטים התורכים את משטר הבקשיש ואת מידותיו, ועם זה הקטינה את השפעתו ואת פעולתו. רגשות לאומיים ורתיים חזקים, שהפיתה תנועת „התורכים הצעירים“, ודרכי משטר מושחת שימשו בערבוביה והגדילו את המבוכה בישוב היהודי הקטן. חיי מחתרת ופעולות מחתרת בתנאים אלו היו מלאי סכנות. והיו בגדר האפשר רק בתוך קומץ אנשים קטן מאד. דוב החליט, אחרי מות אביו, שלא לחזור לצבא. הוא חי חיי מחתרת — ועם זה, באומץ־לב בלתי רגיל ובבטחון רב בכוחות עצמו, הוסיף לנוע ולפעול בשטח הבטחון.

התקפת־פתע של האנגלים על עזה שמה קץ לנוחות של חנית גדודי ביפו אחרי ימים אחדים. נצטוונו על הליכה מהירה, ללא חניה, לעזה. הפעם הייתי מצויד בהדרכה ובהוראות מפורטות שקבלתי מאת דוב יחד עם מתנה נאה בשם „ההגנה“: אקדח אבטומטי שהיה דבר נדיר בצבא התורכי, שרוב קציניו קיבלו אקדחים תופיים. דוב מסר בידי „קוד“ מפורט שהיה בנוי על תיאורי טבע, שמות עצים וגילויי אהבה וציוני ללמוד אותו בעל פה ולהשמידו. את מכתבי „האהבה“ היה עלי לשלוח בכל הזדמנות ל„חברתי דיבשה“ (הוא דוב) לפי הכתובת של

* לאט לאט, בתורכית.

רבקה שרתוק. נדרשתי להודיע מקום החזית, אומדן הצבאות „שלנו“ ה„שלהם“, מהלך הקרבות, טיב הנשק של שני הצדדים, פעולות האוירונים האנגלים והגרמנים וכל שינוי מקום שלי. הוסבר לי, כי ידיעות אשר אמציא בהצטרפן לידיעות ממקורות אחרים, עלולות להקדים ביצירת תמונה נכונה של המצב. וכי הקדמה כזו — ולו רק ביומיומים — עשויה להועיל, ואולי אף להציל חלקים מן הישוב מפעולות־נקם אפשריות מצד הערבים או התורכים. כן נדרשתי לשלוח, במידת יכולתי, נשק, תחמושת וכל מה שעלול לסייע להגנה. „אפילו חוטי טלפון, אשר מי יודע אם לא יזדקקו להם“... את המכתבים והנשק היה עלי להמציא לבנימין מונטר ברוחמה, שהיתה אז נקודת הישוב הדרומית ביותר.

הסברותיו המפורטות של דוב היו מלוות אזהרות חמורות לבלתי הסתכן יתר על המידה ולבלתי עורר עלי כל חשד מצד הצבא.

רק חמשה „מחזורים“ בגימנסיה וארבע שנים הפרידו ביני יבין דוב, אך דברי האזהרה והדאגה הנאמנה היו כדברי זקן ורגיל, רב נסיון ועמוס אחריות.

בספוק מיוחד כתבתי את מכתבי הראשון ל„אהובתי דיבשה“ מן הדרך, עוד בטרם הגעתי לעזה. סיפרתי במכתב זה את דבר נפילתו בשבי של מפקד הדיביוזה שלי בנסיבות מוזרות ביותר. אותו לילה הגענו לכפר קטן, ריק מיושבי, סמוך לעזה, וישבנו לפוש רגעים אחדים. שעה קלה לפני כן עבר על פנינו מפקד הדיביוזה יחד עם הארקן־חרב (קצין המבצעים) שלו כשהם נוסעים קדימה במרכבה רתומה לשני סוסים (1) ומלווה ארבעה קציני מטה אחרים רוכבים על סוסים ושלישו. עתה הגיע אלינו שלישי הצעיר של המפקד, כולו המום ונרגש: פרשים אנגלים הקיפו את הפמליה הכבודה ולקחו את כולה בשבי על המרכבה ועל הסוסים וימלט רק הוא לבדו על סוסו להגיד לנו...

ידיעה עברה כבוק את כל החזית ורבו הפירושים על המאורע.

כשוך מערכת עזה הראשונה ניתן לי לבוא לרוחמה לשעה קלה ולקבוע קשר עם בנימין מונטר. גדודי חנה אז בסביבות רוחמה. בנימין היה שולח אלי לעתים קרובות ערבי זקן נאמן לו, רכוב על חמור, ובאמצעותו הייתי שולח לו מכתבים ולפעמים רובה אנגלי או כדורים. שליחת נשק תורכי היתה כרוכה בסכנות גדולות. מה שאין כן נשק אנגלי שכבר היה מצוי בידי רבים מן הבידואים שבסביבה. כאשר נתפס פעם הערבי הזקן בדרכו לרוחמה בידי משמר של גדוד שכן, כשהוא מוביל שני רובים, העיד המפקד שלי, כי הרובים אמנם שלי הם, שלל־מלחמה שלקחתי, וכי שלוחים הם מאתי, כאשר סיפרתי לו מראש, אל „אחי“ במושבה קרובה למשמרת־זכרון בשבילי. עתה נאלצתי לחדול מן השימוש בערבי הזקן. פעמיים שלחתי עוד לבנימין רובים ותחמושת על ידי חייל משלי, ואחר כך חזרתי לחזית והקשר בינינו נפסק ולא נתחדש עוד אלא פעם אחת בפסח. כשבאתי שוב עם גדודי לסביבת רוחמה „להחליף כוח“ והתקשרתי עם בנימין, קבלתי מיד פתק־תשובה ובו הוא מזכיר לי, כי חג הפסח עתה (לוח הזמנים נשתכח ממני באותם השבועות) וכי הוא מזמיני לבוא בערב לרוחמה. הוא ביקש ממני למסור את ההזמנה גם לכל הקצינים היהודים שאצליה לבוא במגע אתם. מסרתי את הדבר לשני החברים, אריה הלפרין ואליעזר ליפסון, שעמדתי בקשר אתם כמעט כל הזמן. עשיתי את כל ההכנות להליכה. השגתי חבית מים לרחיצה (דבר נדיר וקשה ביותר), וכדי לקבל חופשה להעדר לילה מן המחנה בניגוד להוראות החמורות שאסרו על כך, השתמשתי בתחבולה שלמדתי מדוב: הכרזתי צום ודרשתי פרד ושני חיילים שילווני אל „אחי“ כדי לקבל ממנו מצות לכל השבוע. הוצאת פרד מן הגדוד היתה קשה ביותר, כי הפרדים המעטים שנשארו לפליטה הועסקו בהובלת מים, תחמושת ושאר עבודות. מפקד הגדוד הציע, כי ימציא לי מים „לבנים“ (כך קראו למים בקיים, להבדיל מן המים הדלוחים שהיינו משתמשים בהם) וקמח ויתן פקודה לחיילים לאפות מצות בשבילי, דחיתי זאת בטענה, כי רק רב יודע כיצד אופים מצות. עמדתי בצום כל אותו היום עד שלפנות ערב ניתן לי מבוקשי. העמסתי על הפרד ששה רובים אנגלים אשר אגרת, כדורים לרוב וגם חבילת חוטי טלפון שקניתי במשי״ כה מתותחנים אוסטרים שנזדמנו לי. כי בחיל־הרגלים התורכי היה טלפון־שרה רק למטה הרגימנט ולמה שלמעלה ממנו, והקשר עם יתר היהודות היה באמצעות „רצים“. עם ערב, כשעמדתי לצאת לדרך, ועמי הכבודה — פרד עמוס „מכל טוב“, ושני חיילים, הטפשים שבין חיילי, אך הישרים והנאמנים ביותר — נשמעה „תרועת בהלה“ ומיד לאחריה פקודה מבוהלת לחזור אל קו התפירות

הקדמיות. העדרי מן הגדוד במצב כזה היה מסבך באופן חמור לא רק אותי, כי אם גם את מפקדי אשר הסכים להליכתי מבלי שהורשה לכך. החלטתי על כן ללוות את שני החיילים והפרד אל מחוץ למחנה ולשלח אותם לרוחמה. נתתי בידם מכתב־חפזון ושמתי לתוך המעטפה גם טופס של „עתון” שהיה שמור איתי: עלוני העמולה מצויירים על נייר משובח שהאנגלים היו זורקים לנו לעתים קרובות מאוירונים. לויתי את החיילים עד אל מעבר למשמרות. בעוד אני הולך מזרחה, לעבר רוחמה, „הסדר” הגדוד בחפזה והתחיל צועד בכיוון מערב־דרומי ושיר־לכת בפיו. זה זמן רב לא צעד הגדוד תוך שירה. ביקשו המפקדים לעודד את רוח החיילים ולהשכיח מלבם את משמעות החזרה המבוהלת, המפתיעה. אל קוראש וציוו על השירה. שירת הגדוד שימשה לי קרקול מקשר ומנחה, שכל עוד הרעיד את גלי האויר בעולם המחשיך, הקל עלי למצוא את הדרך חזרה בשדות הפתוחים. נושאו של אותו מארש היה הקאבקא, והבית החוזר שלו:

„צלעות הקאבקא ננחץ בראשינו.

נרוה כל מקום בדמנו!”

בהגיעי אל המשמר האחרון של הגדוד השכן נדמו כבר צילי המארש. אפלת הערב עטפה את השדות והירח המטפס לא הותיר אלא מרחב־ראיה מצומצם. נפרדתי משני חיילי מובילי הפרד מתוך בטחון, כי בעוד פחות ממחצית השעה יגיעו ללא תקלה לרוחמה, והתחלתי בצעידה־רצפה להשיג את הגדוד. זמן־מה הידרו עוד צילי שיר אחר שבא במקום המארש, שיר אכזרי על גדי שפרש מעדרו ועתה הוא איבד בהרים. אות הוא, כי הגדוד הולך כבר ב„צעד חפשי” מחמת קשי הדרך. לאט לאט נמוגו גם הדי הקולות הבודדים ששרו שיר זה, כרגיל, מתוך רגש וערגת־נפש רבה. תום לב מתובל קורטוב של הומוראזם אשר גבעו מן השיר הזה היו מעוררים תמיד אהדה בלב השומע אל געגועי־בית־ואדמה של בני אנטוליה הפשוטים שמהם נצטרף רוב הגדוד. אך עתה, כשאני הולך־רץ, יחידי, בשדות הגב, מתאמץ להדביק את הצועדים הבלתי נראים, — היה פתאום הכל לזרא. מה לכם בכאן, בני אנטוליה? ומה לי ולכם? מה לי הקאבקא? משאת נפשכם? ומה לי גדיא שלכם האובד שם הרחק בהריכם? עברה שעה ארוכה של צעדים מהירים, רחבים ומחשבות אטיות, מצומצמות בנקודה אחת, נוקבת וטורדת, עד שהדבקתי את גדודי. ההליכה היתה הפעם מזורזת ביותר. חומרת המצב הורגשה ברעם התותחים הגובר, אשר ככל שהתקרב כן העמיק את הדומיה בשורות החיילים הצועדים בחול. דומם צעדתי לצדם, חסל סדר פסח. לא מצה ולא חמץ. קיבה ריקה ולב מתחמץ. התנחמתי ב„משלוח” והתעוררתי למחשבה על השמחה שישמח דוב לכשיודע עליו. ולא שיערתי כלל את הכשלון החרוץ ש„הלילה הזה” צפן בשבילי. לאחר יומיים, כאשר הייתי שוב בתוך החפירות, הופיעו שני החיילים שלי והחזירו לי את המכתב שנתתי בידם: כאשר היו קרובים מאוד לרוחמה פגשה אותם קבוצת־מאסף של איזה גדוד זה, אשר חיילי ברוב טפשות לא יכלו לזהותו. כל הרובים והתחמושת נלקחו מהם ואותם שלחו חזרה ובידיהם חבילת חוטי הטלפון בלבד.

לא היתה בלבי כל השליה בדבר גורל הרובים. ודאי שנמכרו על ידי קצין אותה קבוצה לבידואים שבסביבה במחיר השוה: ארבע מגידיות לכל רובה.

ד

חלפו שבועות ארוכים. עבר גם הקרב הכבד, „המערכה השנייה על עזה”, שהביא הרג רב לשני הצדדים, ללא הכרעה, אם כי האנגלים הצליחו ליצור קו יציב במרחק 800 מטרים מקו החפירות הראשון שלנו ולהתחפר בו לאורך קילומטרים רבים, דרומית־מערבית ודרומית־מזרחית לעזה. אחרי שבועות של היים בתוך החפירות במרכז קו החזית, ללא כל מגע עם העורף, הוהלף הגדול לארבעה ימים לשם „כביסת לבנים”, ולשם קבלת חיילים חדשים לתוך השורות שנידלדלו עד מאוד. החיילים שהובאו אלינו למילוי היחידות היו טירונים גמורים. גילם היה גבוה מן הרגיל והם נלקחו מבתיהם כמעט ישר אל החזית מבלי שניתן להם אימון כללי ואף לא תירגול ביריות. היה צריך להקדיש את הימים המועטים של שהותנו מחוץ לחפירות כדי להרגילם ביריה ברובה „איך־שחוא”, והעיקר ללמדם לשמוע ולהשמע לפקודות בתנאי חזית.

מקום חנייתנו ומקום האימונים היה מרוחק פחות מקילומטר מן החפירות של הקו הראשון. מאחורי שלשלת תלים לא גבוהים, בתחום כדורי התותחים של האויב. לחיילים שיצאו את החפירות לאחר שהותם בחזית במשך שבועות ולאחר קרבות קשים — נדמו החיים במקום הזה, בתוך האהלים הירוקים הקטנים הנמוכים, נוחים למדי. אך, נורא היה המקום לטירונים. הם רעדו כעלה גידף לשמע כל כדור־תותח מתפוצץ. ערב העולות שלא עשו עוד כל רושם על החייל הותיק הטיל אימת־מות על החדש, שהוטל בבת־אחת למה שנראה לו כגיהנום. ביחוד היו מתבלבלים ומבוהלים בעת ההפצצות מן האוויר, אשר לרוב לא גרמו כל נזק, אם כי גישנו פעמים אחדות במשך היום.

בשעה מאוחרת אחר הצהרים, ביום ראשון לצאתנו מן החפירות, בשעה שעמדתי לפני שורת סמל־הטירונים והרבצתי „חכמה“, הרגשתי טפיחה על כתפי וקריאה: „אין כמוך, ידידי!“ שום רעם של תותחים לא היה מזעזע אותי כקולו של דוב ברגע זה ובמקום זה. דוב, שהנה „פרר“ (עריק) זה כמה חדשים, שהשלטונות מחפשים אותו בכל מקום, עומד מולי כאן, במרחק מאות מטרים מקו החפירות הראשון. לבוש מדים! איך הגיע הנה? איך עבר את כל המחנות, המשמרות והחפירות שבדרך? ולמה בא אל מקום תופת זה? בת צחוק לבבית, שקטה ומרגיעה הוציאתני מן התדהה. הלכנו אל אהלי הקטן, הנמוך. כעין זכר לעולם אחר, עולם של שקט, של רוח ותרבות היתה העוגה היפה שהביא לי דוב — מעשה ידי אמו. בשבועות האחרונים אכלנו תחת לחם „פפסימט“, מין פיתות עבות ונוקשות, שאפשר לאכול אותן רק אחרי ריסוקן בחוד הכידון ואחרי שריית החתיכות במים. ואילו המרק המסורתי, שהיה מובל אל החפירות בגיגיות פתוחות, אי־אפשר היה לרוב לאכול בגלל החול הרב שפגזים ורוחות היו מעיפים לתוכו. חילקתי את העוגה עם מפקדי ועם חברי הקצינים. הצגתי לפניהם את דוב — לבקשתו — כמתורגמן במטה גרמני חשוב. הוא שוחח אתם על עניני המלחמה ועל עניני יום־יום, ועשה עליהם רושם לא כאדם הנמצא בפעם הראשונה בחזית, כי אם כותיק ורגיל בכמו אלה.

נפטרנו מהר מעם הקצינים, וכשנמצאנו לבדנו המטיר עלי מטר של שאלות. ספרתי לו על גורל החברים שהיו בקו הראשון. אריה, בנו של מיכאל הלפרין, שהיה ברגימנט אחד אתי — מת מרסיס פגז בשבתו בתוך החפירה. עלם יפה, בהיר עינים, בן נאמן לשאיפות אביו ולחלומותיו. כמותו חלם על צבא עברי וערג להזדמנות של מעשי־גבורה, הוא לא איבד את התלהבותו לצבא גם בשעות החשוכות ביותר. חבר שני שהיה באותו רגימנט, אליעזר ליפסון, חלה, ונשלח לבית־החולים בנצרת ולא חזר. שני חברים אחרים שהיו בגדוד רורבי מאחורינו עברו לילה אחד אל קוי האנגלים. דבר בגידתם נתפרסם בכל החזית. כתוצאה ממנה הורחקו היהודים האחרים שהיו ברזרבה — אל הארץ פנימה — עד לדמשק.

סיפרתי לו על מות הרופא היהודי, ד"ר ברגרט, תוך מעשי גבורה ואומץ־לב בלתי מצויים. הוא היה בבית־חולים־של־שדה מאחורי החפירות, במקום־מבטחים, אך הלך מרצונו אל החפירות ביום־הקרב לחבוש את הפצועים במקום ולמנוע שפך־דם בדרך. הגורם למותם של רוב הפצועים, מתוך שחסרו חובשים בעלי נסיון בחפירות. הוא התרוצץ ועבר בתוך החפירות ועבר ביניהן בלי שים לב לכדורים עד שנפגע ומת במקום. רופא זה, שהכרתיו רק בחזית, שנא את התורכים והיה בטוח במפלגתם, הוא הרבה לדבר על לבי כי אעבור אל האנגלים ואמר, שאילו היה הוא בקי בשבילי החזית כמוני, היה עושה זאת. אך ביום־נסיון גבר רגש החובה של הרופא, והוא נהג בגבורה אשר שמעה יצא מהר בכל החפירות והכל ספרו עליו בהערצה.

שעות על שעות חקר דוב לפרטי הקרב הגדול וכל מה שקדם לו ועל המצב הנוכחי. אחרי כן עבר לספר את כל הקורות אותו בדרך לחזית. הליכתו היתה גדושה מאורעות וסכנות. קשה היה למצוא את מקום גדודי והוא נאלץ לנדוד רבות בטרם מצא אותי. בחיפושיו אחרי עבר מחפירת לחפירה וממחנה למחנה ובכל מקום הוצרך להמציא תירוץ להימצאו במקום. אידיעותו במתרחש עמדה להכשילו על כל צעד ודרוש היה כוח־דמיון רב, העזה רבה והערכה מניה־רביה של כל מצב, כדי לעבור בשלום את המכשולים ולהשיג ידיעות על מקום המצא. בלילה

האחרון הצליח לקבל ידיעה, כי אני נמצא בקו החפירות הראשון בגבעה שבמרכז החזית והתקרב אל החפירות, אולם נתקל בקצין גבוה שעבר עם מלוויו ועצר אותו. דוב נכשל בחקירה. הוא זיהה עצמו כמתורגמן של מטה מסוים החוזר מן החופשה אל מטהו. אולם הקצין הכיר במקרה מטה זה וידע כי מקומו הרחק מן החזית. אך דוב לא איבד את עשתונותיו וברוב חכמה הצליח לחמוק מן הפח שנפל בו, בשכנעו את הקצין, כי בעת חופשתו קיבל ידיעה מטעה על מקום מטהו.

מפיו נודע לי על גירוש כל התושבים מתל־אביב ומיפו. על פיזור היהודים במושבות השומרון והגליל, על הרדיפות, החיפושים והנגישות הגוברים מצד השלטונות ועל הסבל הרב של „המהגרים“ מתל־אביב ומיפו. רבה החרדה לשלום הישוב ומעתה יש לכוון את כל המאמצים „לשמור על הקיים“ עד שיכבשו האנגלים את הארץ. הוא אמר, כי אין עוד טעם למלחמתנו בשורות צבא תורכי ניגף, הרדף את הישוב עד חרמה. החברים האחרים הורחקו מן החזית, ואם משום־מה השאירו אותי — אין טעם להסתכן עוד. הוא הודיע לי, כי הגיע הנה „לקחת“ אותי מן החזית. עלי ללכת לגליל ולחכות כמוהו עד יעבור זעם.

דרישתו של דוב היתה בלתי צפויה לי כל־כך, עד שנראתה לי אפילו אכזרית. טענתי כי קרובים אנו לגמר־מלאכה וכי אין צורך בצעד כזה לפני „הסוף הטוב“ ממש. טענתי כי שום דבר אינו עלול עוד לקרות שלא קרה אותי, שהסתגלתי לכל התנאים, ואיני מרגיש כל חשדנות מצד מפקדי כלפי. כללו של דבר, בריחתי עתה, לאחר מה שעבר עלי, היא מיותרת. עד אור הבוקר נמשך הויכוח בינינו ובבוקר חזר דוב לרוחמה. הוא אמר, כי יתיעץ שוב עם אליהו גולומב הנמצא שם ומחכה לנו וכי יחזור בעוד יומים אלי.

כל אותו יום ניתחתי את מצבי ואת הדברים שאמר לי דוב. נראה היה לי, כי התנגדותי לבריחה נובעת גם מתוך אינרציה ומתוך הפחד מפני חיי נרדף. החיים במשטר הצבאי וההרגל למלא משימות ופקודות הוות־סכנה המיתו במידה רבה את כוח השיפוט שלי בכל הנוגע אל עצמי. חייתי בורם ההולך לפי חוקים שאין לי שליטה עליהם. והתרגלתי לפאטאליות של כל המתרחש. אך הופעתו של דוב בחזית, הסתכנותו הנועזה בשביל חבר אחד, הזכירו לי, כי לא הכל „פאטאלי“ ושיכול אדם לפעול מתוך רצונו הוא גם בתנאים הקשים ביותר. לאט לאט סר ממני הפחד הסתום מפני חיים ברשות עצמי. בתנאים של מחתרת, וכשחזר אלי דוב מקץ יומים קידמתי אותו בהודעה, כי אלך אתו.

הפעם בא דוב רכוב על סוס שקיבל מאת אליהו ברוחמה. שוב היתה דרכו מלאה הפתעות ופגישות בלתי נעימות ושוב יצא מכולן בשלום. כאחד פלאי היה בעיני דוב בימים ההם. הייתי מלא השתוממות לשפע מרצו, לבטחון העצמי שלו ולאצילות רוחו. הוא עצמו נרדף ומבוקש בידי השלטונות, הריהו עוזב את מקום־סתרו בקרב ישוב, נכנס ויוצא בחזית בתעודות מזויפות, מסתכן סיכון כפול: להתפס בידי הצבא ולהיפגע באש החזית. וכל זאת כדי להוציא חבר אחד מן הסכנה.

עם ערב העמסנו על הסוס שני רובים וכדורים לרוב וגם את חבילת חוטי הטלפון שעדיין היתה מונחת בפינת אהלי ויצאנו לדרך. השתדלנו להניח רועם, כי עברנו לצד האנגלים, כדי שלא יחפשונו בפנים הארץ. סיפרתי לחברי, כי אני הולך אל הגבעה הקדמית להראות לידידי את קו החפירות הראשון, את קו האנגלים ואת הדברים המעניינים שביניהם: שלושת הטַאנקים ההרוסים של האנגלים, אוירונים שבורים, והבאר „המשותפת“ בשטח ההפקר, שלפי הסכם היו משתמשים בה האנגלים והתורכים בזמנים קבועים להשקות סוסיהם.

עם חשיכה שינינו את הכיוון ומטרתנו רוחמה. היה עלינו לעבור קוי חפירות רבות — הקו השני של החזית. החפירות היו ריקות, אך בסמוך להן היו מפוזרים אהלי היחידות המיועדות להן. משמרות קבועים וגם ניידים נודמנו לרוב. דוב השתדל לברור דרך חדשה שלא עבר בה בפעמים הקודמות כדי שלא ייתקל באותם המשמרות. כאשר יצאנו מאזור החפירות והמחנות הלכנו בשדות ללא דרך. היה חושך גמור. רק מרחוק נצצו אורות זעירים, מתעים. הלכנו רכבנו לסירוגין. הרהרתי בכוחו של הרגל ובבלבול המושגים שהיה תוקפני לרגעים. איה מקום החופש? האם המקום שאלי אני הולך, מלא פחד, מתירא מכל אדם, או „שם“ — מאחורי, במקום שהתהלכתי לבטח ולא יראתי איש? ו„הבית“ איהו? האם בשדות הזרים שאנו צועדים

בהם עכשיו, הזרועים אורות זרים — או במקום החפירות, שכל שביל בו נהיר לי, שכל אורותיו וקולותיו מוכרים לי, — שאני יודע את המתרחש בו בכל רגע? קולות התותחים נעשי עמומים יותר, עם רחקנו מן החפירות הדלתי להבחין תחילה את מקום הסוללה היורה ואחר כך סוג התותח היורה, והזרות גדלה... העירותי על כך לדוב. הוא התחיל לדבר על הגליל, על העבודה שם, על הטבע, על הצורך לצבור נשק, הוא צחק למבוכתי, הוא עצמו הרגיש בכל מקום „בבית“, גם כאן, כשאנו תועים ללא דרך.

לפני עלות השחר איבדנו את הכיוון. נמצאנו בקרבת בית ערבי מוקף חומה, סימן ראשון לשוב. דוב הכה בחזקה בקת הרובה על השער. נשמע קול אשה, שואל מי שם. דוב שפך בערבית את חמת זעמו על בעל הבית המשוער על שלחו נשים לדבר אל בני אדם מכובדים. ראמנם עד מהרה הופיע ערבי בא בימים. דוב שאל על חייל בורה שלפי ידיעתו מסתתר הוא בכית ותוך כדי שיחה הוציא מפי הערבי את הכיוון לרוחמה. הלכנו בכיוון שאמר לנו ועם דמדומי השחר נמצאנו פתאום בתוך מחנה אהלים גדולים. הוא משכן המטה של אחת הדיביות. היה מאוחר מדי לחזור, והיה מסוכן מדי להתקדם. חייל שעמד על המשמר ליד אהל של המפקד, כנראה, גאל אותנו מן הפח: החייל נמנם בהשענו על רובהו ולא השגיח בנו. סטירת־לחי מלווה נזיפה על זלזלו בחובתו בלבלה אותו לגמרי ותוך כדי כך הראה לנו את הכיוון לרוחמה. בצאתנו את המחנה ירדנו ואדי, עלינו גבעה, ונמצאנו בכרמי השקדים של רוחמה.

ברוחמה החלפנו דברים אחדים עם אליה. שיקול־דעת קצר הביא לידי החלטה, כי עד פתחת־קוה, מקום מגיריה של משפחת דוב, עלינו להמשיך ברגל ובמדים. אי־אפשר היה לשהות אלא רגעים ספורים ברוחמה מחשש רדיפה אחרינו. השארנו את הסוס ואת הרובים, ומזויגים באקדחים ובחרבות בלבד המשכנו בהליכה, בלי שהיתה לנו שהות אף לאכול. דוב בחר דרך שדות והשתדל לעקוף דרכים וכפרים. בצהרי היום, עיפם ורעבים, נתקלנו בקבוצת בידואים רוכבים, מזויגים רובים אנגליים. הם הקיפו אותנו ונראו כחורשי מזימה. דוב התישב במנוחה ובבת־צחוק על אבן מאבני המקום ופתח בשיחה אתם. כעבור רגעים ספורים נמצאנו יושבים שבת אחים עם הבידואים וסועדים מפתותיהם ומפלפליהם החריפים, כשהם מקשיבים בהתפעלות לסיפורי נפלאות מפי דוב על החזית ועל הקרב עם האינגלים.

בערב השני איבדנו שוב את דרכנו ונמצאנו פתאום ליד כפר ערבי בלתי מוכר. דוב החליט, כי עלינו להכנס אל הכפר ולהודיע על הדרך. נכנסנו בלאט באין מרגיש בנו. באמצע הכפר עמדה חבירה גדולה של „שבאב“, כנראה בהתיעצות חשובה. דוב החליט מיד: הוצאנו את האקדוחים ויריגו שתי יריות באויר. הרחוב התרוקן מיד. ה„שבאב“ געלמו ורק הכלבים החלו לנבוח במקלה. דוב התחיל צועק וחובע את המוכהר. הופיע שייך זקן. דוב טען, כי לפי ידיעותינו ישנם בכפר משתמטים מן הצבא. השיך נשבע בראשי כל הקדושים שמתו ובראשינו אנו, כי אין בכפר אף גבר אחד בכלל. גם סיפר כי זאביט (קצין) עם קבוצת חיילים, השוהים הלילה בכפר, כבר „שוכנעו“, כי אין בו משתמטים. אנו יכולים להוכיח בכנות דבריו אם ניגש אתו אל ה„מדאפה“ בו ישן הזאביט עם חייליו. דוב אמר, כי הוא סומך על בדיקתו של הזאביט, אלא שעלינו לקבל לפחות שלושה בחורים שילוונו לכפרים אחרים שבסביבה לבדוק כשרותם. השיך הבין, כי אנו מבקשים תואנה לתפוס שלושה בחורים, כדי שיצטרך „לשכנע“ גם אותנו, ושוב נשבע כי אין בכפר אלא הרועה בלבד. קבלנו סוף סוף את ה„שאטר“ היחיד: ערבי נמוך קטנה ומגודל זקן, שתום עין וגם פיסח. מיהרנו להסתלק אתו מן הכפר בדרך שנכנסנו כדי שלא נעבור על פני ידידיו שב„מדאפה“.

כאשר התרחקנו מן הכפר ביקשנו מאת הרועה שיובילנו למלבס. היא פתחת־קוה. אחוז פחד, היה הערבי מדלג בשדות כשהוא מתאמץ לבלי להפסיד ברגלו הקצרה את הישגי הרגל השלמה. הלכנו בעקבותיו. הוא היה בטוח, כנראה, כי גייסוהו לצבא. כאשר כיבדנוהו כמעט טבק לעשון סיגריות, סיפר, כי ראה עדר צאן של גדוד צבא בעברו דרומה, והוא סבור, כי היה יכול להיות רועה מעולה לעדר כזה, ואילו לירות לא יצלה בעינו האחת. אחרי חצות הלילה הגענו לקצה הפרדסים של פתחת־קוה. ריח הפרדסים משפר. הרגלים

דורכות בחול. החול שוקט, בולע את הצעדים ומחריש. עם הדריכה בחול העמוק עולה לאט לאט נטל כבד של סבל שעבר. משא של מתיחות אברים ועצבים. זכר נעלים שלא נחלצו. של בגדים שלא הופשטו. של רגלים שהרבו לצעוד. ההכרח להמשיך ולצעוד בחול מזכיר פתאום, כי כל מה שעבר בימים, בשבועות, בהדשים האחרונים — עבר, אך לא חלף, רק שקע. ועתה זוחל ועולה הכל ורובץ בודאות, בודאות מיאשת, על הראש, נצמד אל הרגלים, דבק בכל הגוף. לעיפה. דוב, שעשה ברגל יותר ממני בימים האחרונים, ושהיה ער ורענן יותר עד כה, גם הוא נראה עתה אחוז חבלי עבר נוטר ונוקם. אנו נושמים כבדות. נושמים כל דריכה. פסקה השיחה. זו השוטפת שנמשכה ימים ולילות. כל דיבור עתה הוא רק „כמה עוד?“ „איך נגיע?“ אנו מתאמצים להתגבר על הליאות שבאה לפני זמנה ולהקל על הצעידה. מנסים ללכת בשולי הדרך, באמצע הדרך, בעקבות הערבי, זה בעקב זה — ללא הועיל. מנסים לחדש שיחה על מאורעות החזית, על התנהגות היילים, קצינים, על התנהגות חברינו — לשוא. כל קמט נוקשה בנעל וכל הדק במוקים חשובים עתה יותר. דוב מזהיר מפני עמידה, וביחוד מפני ישיבה: יהיה יותר גרוע. אילו אפשר היה, לפחות, לפתוח את החגורות. להשתחרר מן האקדחים וביחוד מן החרבות. דוב מנסה להתפלסף: האמנם מותר האדם מן הבהמה? הנה הסוס, גם הנרפה ביותר, יודע להתגבר על העיפות, להתעודד ולרוץ בהריחו קרבת אורוותו. ואילו אנו כשלנו דוקא עכשיו, בקצה הדרך, מרחק פחות משעה מן „הסוף“. אנו עושים נסיון נואש לצעוד „בצעד אחד“, בפקודה, בספירה. אחרי צעדים אחדים חוזר ומתבלבל הכל. שוב נגררות הרגלים, והגרירה קשה. ליאות של כליון עוצמת מדי פעם את העינים. מיד עולה צרור של רחשים וצלילים. קולות ללא מראות. זמזומי כדורים, פקודות ארוכות וקצרות, רעמי תותחים קלים, בינוניים ושליים. בסדר מדויק הם עוברים מחדש. כל קול למינהו, בזמנו ובמקומו. האוזן מלווה כל פגז בצאתו, בעופו ובנפלו. האוזן מוסרת לגוף והגוף שח כה וכה והרגלים מועדות. אני מסיח את דבר „חזון“ הקולות המוזר לדוב ושואלו מה הוא שומע כשהוא עוצם עיניו. דוב מנחמני, כי גם הוא שומע אותם הקולות ומוסיף, כי גם הוא „רואה“. הוא רואה את הקילומטר האחרון שלפנינו והוא ארוך מכל מה שעברנו עד כה... כאשר הגענו לבתי המושבה הראשונים נזכרתי בערבי שעודנו מהלך לצדנו ואמרתי לשלחי לנפשו. אך דוב עיכב בידי: עלינו לשלם לו משהו בעד טרחתו. אך בכיסינו אין פרוטה, ואל מקום מגוריה של המשפחה אין להביאו. יש לו לדוב מפר בקצה אחר של המושבה ונוכל לקבל ממנו שנים־שלושה בישליקים.

היה זה סיגוף־לדעת איום להוסיף כבור דרך ארוכה וקשה במצב זה של כליון־כוח ובידעו כי אמו ואחיותיו מחכות בדאגה ובהרדה לשונו — רק כדי להשיג „בקשיש“ לערבי שאינו מצפה לכך. שיהיה מאושר ואסיר תודה אם נשלחנו חפשי. מלאתי בוישה לדברי דוב שנאמרו בפשטות, בקלות מחייכת. איך זה לא עלה על דעתי? בושתי בפני גילוי חריף זה של נדיבות־רוח. כשהגענו לבסוף לדירתה של משפחת דוב בסתרי פרדס מרוחק כבר עלה השחר. אולם הערבי קיבל את ה„בקשיש“. דומה כי בקשיש נדיב כזה לא נתן עדיין איש מעולם.

לאחר מנוחת ימים אחדים במקום שיכונה הארעי של משפחת דוב, בתוך פרדס מרוחק מן המושבה, נפרדו דרכינו: אני הלכתי לגליל ודוב נשאר ביהודה. הוא הוסיף לנדוד ולהיטלטל עוד חדשים רבים. משגברו ההיפושים החליט לחזור לרמשק וביקש לו מקלט ומסתור — בתוך הצבא, ביהודה אחרת. מתוך תקוה, כי יימהל דבר עריקתו מהצבא. אך משנודע לו, כי עומד להשפט, חזר לארץ. נדד במושבות יהודה והיה פעיל בהגנה. אך לא יכול לשבת במקום אחד, כי היה נרדף ומבוקש. זמן מה הסתתר במקום המסוכן ביותר — בתל־אביב הריקה, עד שכבשו האנגלים את יהודה ובא הקץ לטלטוליו.

כשרונותיו המגוונים וסגולותיו הברוכות של דוב היו חושלו ועמקו באותה תקופת־דמדומים קצרה־ארוכה, תקופה שכה מעטים שכחוה. משום שכה מעטים ידעוה.